

JIŘÍ BUREŠ – MARTA PAVLÍKOVÁ

OREL A LEV – POMNÍKY VELKÉ VÁLKY NA LOUNSKU A ŽATECKU
JAKO VÝRAZ NÁRODNÍ IDENTITY

Obr. 1. Snímek ze stavby pomníku padlým v Chlumčanech, 1922.

V průběhu meziválečného období do veřejného prostoru měst a obcí vstoupil fenomén válečného pomníku. Kamenní svědkové obětí čtyř železných let velké války postupně doplnili četná náměstí, parky, venkovské návsi či hřbitovy a stali se nedílnou součástí našich sídel. Tyto pomníky lze vnímat jako pozoruhodně vrstevnaté monumenty, jejichž osudy odrážejí složitost historického vývoje naší oblasti v průběhu celého 20. století. Přesto meziválečná vzpomínková kultura velké války a problematika výstavby pomníků nebyly v severočeské oblasti dosud komplexně zhodnoceny a zpracovány.¹ Také

¹ Úloze pomníků českých Němců jako míst paměti a jejich významu v kontextu vzpomínkové kultury v severočeském pohraničí se věnoval Bernhard Böttcher, viz: Bernhard BÖTTCHER, *Gefallen für Volk und Heimat. Kriegerdenkmäler deutscher Mindreheiten in Ostmitteleuropa während Zwischenkriegszeit*, Köln – Weimar – Wien 2009. Okrajově se můžeme se sledovanou problematikou setkat v rámci synteticky pojednané historie jednotlivých sídel, za všechny uvedme: Bohumír ROEDL – Miroslav KUKLA – Vladislav MIRVALD, *Cítoliby*, Louny 2003; Petr HOLODŇÁK – Ivana EBELOVÁ (eds.), *Žatec*, Praha 2004; Bohumír ROEDL (ed.), *Louny – historie, kultura, lidé*, Praha 2005; Bohumír ROEDL, *Hřivice a Markvarec*, Hřivice 2016.

v celorepublikovém měřítku se jedná o dlouhodobě opomíjené a marginalizované téma, o které lze teprve v souvislosti s nedávným stoletým výročí velké války² zaznamenat zvýšený badatelský zájem (obr. 1).

Předkládaný článek věnovaný souboru meziválečných pomníků z okresu Louny je jedním z dílčích výsledků širšího výzkumného cíle zaměřeného na válečnou memoriální architekturu z let 1918–1938 realizovanou v Ústeckém kraji. Tento projekt si klade za cíl podchytit nejen jednotlivé realizace a jejich typologii, ale také osvětlit okolnosti jejich vzniku i případného zániku.³ Pomníky v sobě od nepaměti integrovaly jak memoriální, tak nacionálně identifikační funkci a od

² *Pomníky velké války 1914–1918*, katalog výstavy, Liberec 2018; Roman LAVIČKA (ed.), *Pomníky Velké války na jihu Čech*, České Budějovice 2018.

³ Výzkumný projekt je realizován v rámci výzkumného cíle Moderní architektura 20. století, který je financován z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.

19. století se v kontextu národní diferenciaci společnosti stává jejich výstavba nedílnou součástí národního soupeření, připomeňme například výstavbu nacionalizovaných pomníků Josefa II., Friedricha Schillera nebo naopak „českých“ pomníků Mistra Jana Husa.⁴ Sledovaná oblast Ústeckého kraje zahrnovala ve dvacátých a třicátých letech 20. století hraniční území mezi českým vnitrozemím a pohraniční oblastí s převahou německy hovořícího obyvatelstva. Lounský okres je jednou z příkladných oblastí, kde vedle sebe nacházíme pomníky vzniklé jak z iniciativy české, tak i německé. Snahou autorů je v navazujícím textu postihnout některé drobné odlišnosti, které obě skupiny pomníků vykazují, a to jak z hlediska realizace a celkového ztvárnění, tak materiálové podstaty nebo symboliky.

PRAMENNÁ ZÁKLADNA A STUPEŇ POZNÁNÍ

Celkový rozsah sledovaného souboru pomníků velké války v lounském regionu byl zrekonstruován na základě terénních průzkumů a archivních pramenů v letech 2017–2018. Výchozím podkladem se staly údaje z veřejně přístupných databází válečných hrobů a pietních míst provozovaných Ministerstvem obrany České republiky⁵ a Spolkem pro vojenská a pietní místa.⁶ V menší míře byla využita také evidence památek dělnického hnutí Ústeckého kraje ze sedmdesátých a osmdesátých let 20. století osvětlující zejména poválečné osudy těchto monumentů.⁷ Pro nejstarší válečné pomníky postavené do roku 1926 je však zásadním pramenem poznání soubor hlášení četnických stanic pořizovaný pro potřeby Památníku odboje v návaznosti na rozkaz Zemského četnického velitelství pro Čechy v Praze ze dne 15. ledna 1926. Cílem bylo zřídit první centrální evidenci válečných pomníků.⁸ Hlášení byla podávána na formuláři, který zahrnoval třináct základních bodů včetně informací o stavebníkovi, pořizovací ceně, datu výstavby a umístění pomníku, jehož podoba byla zachycena na přiložené fotografii nebo nákrese. Kvalita jednotlivých hlášení je však kolísavá a z řady stanic se do dnešní doby zprávy vůbec nedochovaly a je otázkou, zda vůbec byly vypracovány. Navzdory této skutečnosti se ale jedná o písemný pramen mimořádného významu.

Vlastní pramenná základna pro dané téma je tedy značně torzální a roztržitá, zejména pro oblasti postižené odsunem německého obyvatelstva bylo velmi obtížné dohledat

Obř. 2. Původní podoba pomníku padlým v Krásném Dvoře z roku 1919 od sochaře Seipa, (po roce 1919).

písemné i hmotné prameny. Četná bílá místa se však nakonec podařilo zaplnit prostřednictvím lokálního tisku.⁹ Výchozí data byla doplněna o nové poznatky z terénu a ucelený přehled realizací se stal součástí monografie *Tatičku, vrať se k nám! Pomníky velké války na Lounsku*.¹⁰ Celkově se podařilo dohledat 124 válečných pomníků a pamětních desek, včetně již zaniklých objektů. Z tohoto souboru bylo 57 pomníků realizováno českými Němci, zbývající část připadá na pomníky české proveniencí a u dalších sedmi prací se okruh tvůrců nepodařilo určit.¹¹

NA PAMÁTKU HRDINŮM

Již v průběhu války byla veřejnost různými formami podněcována k uctění památky padlých vojáků, výzvy ke stavbě pomníků přicházely jak od českých, tak od českoněmeckých spolků a organizací. Na základě výzvy rozeseřlané v roce 1915 německým výborem pro stavbu pomníků pod heslem „*Ehrendenkmäler für die gefallenen helden Deutschböhmens!*“ proklamovaly vznik pomníku mezi jinými také politické elity města Žatce. Pro dobový kontext je příznačné, že monument měl vedle úcty k válečným obětem vyjadřovat také oddanost žateckých občanů k vlasti a jejich touhu po věrném setrvání ve svazku s Německou říší.¹² V Žatci, podobně jako v Bílíně, Mostě

⁴ Zdeněk HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zapomínání*, Praha 1996; Zdeněk HOJDA, *Pomník – svatyně národa*, in: *Sacrum et profanum*. Sborník příspěvků ze stejnojmenného symposia k problematice 19. století pořádaného v rámci Smetanovských dnů ve dnech 11.–13. března 1993 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem hudební vědy FF UK a Ústavem pro hudební vědu AVČR, Praha 1998, s. 54–64.

⁵ *Centrální evidence válečných hrobů* [online]. [cit. 2019-06-11]. Dostupné z: <http://www.evidencevch.army.cz/>.

⁶ Spolek pro vojenská pietní místa. *Spolek pro vojenská pietní místa* [online]. [cit. 2019-06-11]. Dostupné z: <https://www.vets.cz/>.

⁷ Jedná se o tzv. Kramerovu sbírku, která je uložena ve fondech NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem.

⁸ V současné době jsou materiály této evidence archivovány Vojenským historickým ústavem v Praze.

⁹ *Saazer Zeitung; Heimatbrief Saazerland; Duxer Zeitung; Československý legionář*.

¹⁰ Jiří BUREŠ – Marta PAVLÍKOVÁ, *Tatičku, vrať se k nám! Díl. 1. Pomníky velké války na Lounsku*, Ústí nad Labem 2018, s. 112–116.

¹¹ Základním kritériem tohoto rozdělení je národní příslušnost stavitelů pomníku, použití jazyka na nápisových deskách nebo dalších průvodních znaků (symbolů). Autoři upozorňují, že toto rozdělení je pouze orientační. Výraznější aktivní spolupráce českých a německých spolků ve sledovaných pramenech zachycena nebyla, vzhledem k neúplné pramenné základně ji ale nelze v některých případech vyloučit, např. s odkazem na příležitostnou spolupráci Němců a Čechů v nedaleké oblasti Mostecká: srov. SOKA Most, AO Kopisty, *Pamětní kniha*, inv. č. 1, ev. j. 1, s. 540–541.

¹² SOKA Louny, Výbor pro postavení válečného pomníku obětem 1. světové války, Žatec, fond č. 190, inv. č. 2, Zápis z 8. 3. 1915.

Obr. 3. Pomník padlým ve Vinařicích z roku 1920 zhotovený firmou Vytvar a Novák, nedatováno (1920–1925).

a řadě dalších severočeských měst, ale nebyly tyto stavební záměry do konce války naplněny a pietní místa se omezila jen na čestné hroby a hřbitovní kenotafy.

Stavba pomníku nebyla ale ani v poválečném období snadnou záležitostí a na mnoha místech se realizace protáhla na několik let. Zmiňované město Žatec se svého pomníku padlým dočkalo až v roce 1930 a podobně tomu bylo i v Košticích, kde byla stavba pomníku odsouhlasena již v roce 1920, ale vlastní realizace se uskutečnila až po dlouhých sedmnácti letech v roce 1937.¹³ Nejstarší známou realizací je pomník v Krásném Dvoře (**obr. 2**) věnovaný padlým z Krásného Dvora, Brodů a Chrášťan, který nechal v zámeckém parku postavit na vlastní náklady vlastníků panství a filantrop Dr. Franz Czernin.¹⁴ Převážná část sledovaného fondu však vznikla až v průběhu dvacátých let, nejvyšší počet pomníků byl odhalen v letech 1921, 1925, 1928 a 1929. Pod vlivem hospodářské krize dochází po roce 1930 k útlumu aktivity pomníkových výborů a teprve v druhé polovině dekády můžeme sledovat mírné oživení stavební činnosti, které lze v kontextu nadcházejícího dvacátého jubilea vzniku Československa dát do spojitosti se snahou posílit národní uvědomění v politicky složité době. Je

zcela charakteristické, že poslední známou realizací na Lounsku, pomník padlým v Doníně z roku 1938, zdobila plastika sokola s vavříňovou ratolestí, symbolem cti a vítězství.¹⁵

Výstavbu pomníku na mnoha místech dočasně nebo trvale nahrazovaly různé pietní aktivity. V českém prostředí se jednalo zejména o vysazování lip svobody nebo také lip republiky.¹⁶ Jedna z prvních byla zasazena v Hřivčicích již v listopadu roku 1918.¹⁷ Oběti války byly připomínány také v rámci jednotlivých spolků a korporací, např. Sokol v Panenském Týnci uspořádal v roce 1919 v místní sokolovně slavnostní tryznu, na které odhalil portréty svých padlých členů.¹⁸ S obdobným cílem byla vytvářena také tabla padlých, například v Soběchlebech bylo takové tablo instalováno v roce 1922 v kostele sv. Jiří.¹⁹ Žatecký německý podpůrný spolek vysloužilých vojáků si v roce 1925 nechal zhotovit nový spolkový prapor, jehož žerď nesla jména čtyřiceti padlých členů spolku.²⁰ Se vzpomínkovou kulturou velké války souvisí také osazování nových zvonů, které byly v některých případech zasvěceny památce padlých, případně bylo první zvonění věnováno jejich památce.

V lokalitách, kde nebyl v průběhu dvacátých a třicátých let žádný pomník padlým postaven, suplovaly pietní funkce a zároveň funkci místa národní identifikace některé předválečné monumenty. V českých oblastech zastávaly tuto roli pomníky některých významných osobností a vůdců českého národa (Jan Hus, Jan Amos Komenský). Například v Lounech, důležitém kulturně-politickém centru oblasti, vznikly v meziválečném období hned tři takové pomníky – T. G. Masaryka, Antonína Švehly a Aloise Rašína. Tyto monumenty zcela otevřeně deklarovaly identifikaci lounských občanů s novou republikou a jejími demokratickými idejemi.²¹ V německy hovořících regionech plnily do konce války obdobnou funkci pomníky vztyčené na počest Josefa II., Františka Josefa I. nebo osvoboditele sedláků Hanse Kudliča, který byl velmi populární v zemědělských regionech. Právě tyto sochy se ale staly v letech 1918–1919 terčem živelného „obrazoboreckého“ hnutí, které nabývalo protirakouského, protiněmeckého a antiklerikálního charakteru. Německé pomníky, které tyto poválečné excesy přechyly, obvykle postihl zákon na ochranu republiky z roku

¹⁵ SOKA Louny, AO Donín, *Pamětní kniha*, inv. č. 10, s. 110.

¹⁶ V současné době probíhá evidence těchto památných stromů prostřednictvím projektu Lípy republiky, viz: <http://lipyrepubliky.cz>.

¹⁷ SOKA Louny, AO Hřivčice, *Kronika obce Hřivčice*, inv. č. 142/2, nestránkováno.

¹⁸ SOKA Louny, MÚ Panenský Týnec, *Kronika městyse Týnce Panenského*, inv. č. 021, s. 12.

¹⁹ SOKA Louny, FÚ Soběchleby, *Pamětní kniha farnosti Soběchleby*, inv. č. F256/1, s. 87.

²⁰ *Saazer Anzeiger*, 21. 9. 1930, č. 216, *Festbeilage enthüllung des kriegsdenkmales*, nestránkováno, *Gefallenenehrentafeln in Saaz*.

²¹ V Lounech sice nebyl v meziválečném období pomník padlým postaven, válečné oběti zde ale připomínaly pamětní desky. V roce 1928 byla odhalena pamětní deska v budově reálky (č. p. 661), která byla věnována padlým studentům a pedagogům školy. Druhá pamětní deska věnovaná padlým členům Sokola byla odhalena v témže roce v budově sokolovny č. p. 638.

¹³ *Pamětní kniha Koštic*, s. 84, [online]. [cit. 2019-06-11]. Dostupné z: <http://kronikakostice.unas.cz/>.

¹⁴ SOKA Louny, AO Krásný Dvůr, *Gedenkbuch des Ortes Schönhof*, inv. č. 154, s. 42.

Obr. 4. Snímek ze slavnostního odhalení pomníku padlým v Panenském Týnci, 28. říjen 1924.

1923,²² na jehož základě byly odstraňovány symboly spojené s habsbursko-lotrinskou dynastií. Některé z monumentů však před úplným zničením zachránila urychlená adaptace na pomník padlým velké války. Na Lounsku byl takto upraven v roce 1921 například jubilejní pomník Františka Josefa I. ve Velemyšlevisi.²³

PŘÍPRAVNÉ VÝBORY A STAVBA POMNÍKŮ

Nositelům iniciativy při stavbě pomníku byly v českém i německém prostředí téměř výhradně spolkové organizace a osvětové komise. Neaktivnějšími z nich byly hasičské spolky a sokolské jednoty. Ze spolků vojenských se jednalo o německé podpůrné spolky vysloužilých vojáků nebo o organizace legionářské.²⁴ V oblasti agrárního Žatecka a Postoloprtska byla velmi aktivní také mládežnická organizace *Deutschen Landjugend*,²⁵ která stála například za realizací pomníku padlým v Tuchořicích (1925) a pamětní desky na kapli ve Výškově (1928).²⁶

²² Jiří BUREŠ, *Má duše je zarmoucena. Poznámka k transformaci vzpomínkové kultury a pomníkové očistě v letech 1918–1923*, in: Jan Grisa (ed.), *Rok 1918 nejen na Ústecku. Kapitoly z počátků republiky*, Ústí nad Labem 2018, s. 208–213.

²³ Vojenský historický ústav Praha (VHÚ), *evidence pomníků velké války, Velemyšlesves; Saazer Anzeiger*, 18. 7. 1921, č. 161, s. 2, *Kriegerdenkmals-Enthüllung in Welmschloss*.

²⁴ K činnosti lounské organizace Čsl. obce legionářské, viz: *Na všech frontách. Sborník lounských legionářů*, Brno 1931.

²⁵ Německá mládežnická organizace aktivní především v zemědělských regionech Bund der Deutschen Landjugend – Svaz německé zemědělské omladiny.

²⁶ Oba pomníky realizovala kamenosochařská firma Rudolfa Burgharta z Mostu.

Samotná příprava výstavby pomníku probíhala nejčastěji ve vzájemné spolupráci všech místních spolků a řídil ji výbor s volenými zástupci jednotlivých korporací. Tyto výbory pořádaly finanční sbírky dům od domu, zveřejňovaly v tisku žádosti o finanční dary, případně tyto prosby formou letáků šířily po obci a okolí. Ve prospěch pomníků se konaly také benefiční zábavní akce, divadelní vystoupení, taneční zábavy a plesy. Mezi nejvýnosnější akce patřily obvykle slavnosti konané u příležitosti odhalení pomníku, na nichž se prodávaly pamětní spisy, pohlednice nebo památeční stuhy. Stavbu pomníku obvykle v různých formách podpořila i samotná obec, mohlo se jednat o finanční dar nebo o poskytnutí vhodné stavební parcely. Příslušná obec se po odhalení pomníku obvykle stala také jeho vlastníkem.

Méně často byly pomníky zřizovány soukromými osobami. V polích nedaleko Klečetného²⁷ byl v roce 1923 vztyčen kamenný kříž na památku padlého syna místního sedláka. Ve stejné obci byl v témže roce odhalen další pomník postavený rodinou jiného padlého vojáka.²⁸ V Dubčanech plnil od roku 1928 funkci obecního pomníku monument, který nechali na své náklady a na svém pozemku zřídit rodiče pro svého padlého syna, zároveň však na něj nechali vytesat jména dalších místních padlých.²⁹ Častěji se lze setkat s pamětními deskami upomínajícími na jednotlivé padlé, památce letce Augustina Charváta byla dedikována například pamětní deska osazená

²⁷ Klečetné je dnes součástí okresu Rakovník, dříve se jednalo o součást historického Podbořanska, resp. soudního okresu Jesenice.

²⁸ VHÚ, *evidence pomníků velké války, Lounsko, Klečetné*.

²⁹ *Heimatbrief Saazerland*, 10. 11. 1962.

Obr. 5. Pomník padlým v Zalužicích z roku 1921 od architekta Karla Wintera, nedatováno (červenec 1921).

na jeho rodném domě č. p. 99 v Ročově. Podobně byla lounskou odbočkou Čsl. obce legionářské zřízena pamětní deska na rodném domě zborovského hrdiny Adolfa Svítka v Divčicích (č. p. 3).³⁰

V některých případech byl pomník budován pro několik obcí společně. Spolek vysloužilých vojáků v Libčevsi v roce 1924 vystavěl pomník padlým kamarádům z Libčevsi, Hnojnic, Charvatců, Lahovic, Jablonce, Všechlap, Želkovic a Židovic.³¹ Obdobně upomínal na padlé z okolních obcí také pomník ve Vinařicích (1920) (**obr. 3**) a Krásném Dvoře (1919), (**obr. 2**). Spolupráci se vzdálenější osadou ocenil také kronikář v Domoušicích, kde byla v roce 1920 zřízena pamětní deska na padlé z obcí Domoušice, Filipov a Velhota:³² „(...) *nutno poznamenati, že právě Velhota byla nejobětavější. V Domoušicích jako obvykle mnoho se rokovalo, ale bylo nejméně obětavosti, a slavnosti i celé akce se naše zdejší korporace neúčastnily, krom sb[oru], hasičského a soc[iálně]. dem[okratické]. polit[ické] organizace.*“³³

FESTIVITY A RITUALIZACE

Pomyslným vrcholem uzavírajícím realizaci pomníku bylo jeho slavnostní odhalení. Téměř vždy probíhalo za účasti míst-

Obr. 6. Socha legionáře se lvem na pomníku v Nové Vsi z roku 1926 od Václava Hartmana, 2017.

ních i okolních spolků a doprovodný program vždy zahrnoval hudební vystoupení i taneční zábavu. Slavnost byla obvykle spojována s jinými významnými událostmi, u jejichž příležitosti se odhalení odehrávalo. Téměř výhradně se tyto slavnosti konaly v období od června do října, české publikum odhalení často vázalo na období svátku Mistra Jana Husa (6. červenec) nebo připomínku výročí bitvy u Zborova (2. červenec). Oblíbené bylo i září se svátkem zemského patrona sv. Václava (28. září) a říjen spojený s výročím vzniku ČSR (28. říjen). Naopak čeští Němci své pomníkové slavnosti spojovali s obdobím letního slunovratu (21. červen), tradiční pietou u příležitosti svátku zesnulých (1. listopad) nebo s výročím konce války, tzv. Dnem veteránů (11. listopad). Tradiční symbolika vlčích máků spojená v západních zemích s tímto dnem, se u nás ale nikdy nestala výraznější součástí vzpomínkové kultury velké války. V menší míře bylo odhalení pomníku vázáno na místní zvyklosti a události např. poutě, průběh zemědělských prací nebo výročí místních spolků.

České pomníky téměř vždy odhalovali legionáři, případně u pomníku drželi čestnou stráž společně s uniformovanými členy Sokola a hasičského sboru. Z řad Československé obce legionářské na Lounsku nejčastěji vystupoval odborný učitel Josef Toman z Dobroměřic, bývalý důstojník italských legií a předseda lounské organizace Čsl. obce legionářské. Aktivním řečníkem byl i učitel Koubek z Loun, bývalý ruský legionář nebo učitel Josef Klier z Toužetína. Slavnostním řečníkem

³⁰ Na všech frontách. Sborník lounských legionářů, Brno 1931, s. 191.

³¹ VHÚ, evidence pomníků velké války, Teplicko, Libčeves.

³² Dnes Lhota pod Džbánem v okrese Rakovník.

³³ SOKA Louny, kronika *Dějiny školy Domoušické*, inv. č. 111, s. 194.

Obr. 7. Sousoší otce loučícího se s dětmi na pomníku v Zeměchách z roku 1926 od Václava Hartmana, 2017.

v obcích s převahou německého obyvatelstva býval poslancem Národního shromáždění za německé agrárníky *Bund der Landwirte*³⁴ Georg Böllmann (1866–1933), původně rolník z Vysočan.

Součástí odhalení pomníku mohla být polní mše sloužená přímo u pomníku a jeho následné vysvěcení, ale například v Zálužicích se proti vysvěcení nového pomníku vyslovil tamní sociálně demokratický starosta.³⁵ S vysvěcením pomníku se setkáme častěji v německém prostředí, u českých pomníků na Lounsku je tento liturgický úkon vzácný. Přesto však nelze říci, že by pietní uctění padlých z české strany postrádalo náboženský kontext, směřovalo však spíše k civilnějšímu pojetí, viz přítomnost praporu sboru Československé církve při odhalení pomníku v Panenském Týnci (**obr. 4**).³⁶ Důstojnost okamžiku odhalení pomníku umocňoval i vhodně zvolený hudební doprovod. Mezi oblíbený repertoár těchto slavností patřila na české straně vedle státní hymny zejména píseň Karla Hašlera „*Hoši od Zborova*“ nebo tradiční hymnická píseň „*Hej Slované!*“

³⁴ Plný názvem: *Bund der Landwirte und des ländischen Gewerbes* – Německý svaz zemědělců a venkovských živností.

³⁵ SOKA Louny, AO Zálužice, *Gemeinde-Gedenkbuch*, inv. č. 108, s. 97.

³⁶ SOKA Louny, MÚ Panenský Týnec, *Kronika městyse Panenský Týnec*, s. 12.

Obr. 8. Pomník padlým v Peruci z roku 1922 od sochaře Emanuela Kodeta, 2017.

Německé pietní písně zastupovala „*Modlitba před bitvou – Gebet vor den Schlacht*“ od Theodora Körnera a „*Měl jsem kamaráda – Ich hatte einen Kameraden*“ připisovaná Ludwigu Uhlandovi.

VÝTVARNÉ POJETÍ A IKONOGRAFIE

Architektonické ztvárnění pomníků na Lounsku a Žatecku je velmi pestré. Základní tvary pomníků jsou identické pro české i německé prostředí, jejich společným východiskem byla starší tradice pomníkové architektury 19. století a soudobá funerální architektura. Elementární tvar pomníku představuje jednoduchý kamenický opracovaný obelisk a jeho tvarové varianty, eventuálně přírodní stéla doplněná o nápisová pole nebo reliéf.³⁷ Tvarovou výjimku představuje pomník v Zálužicích (**obr. 5**) z roku 1921 navržený architektem Karlem Winterem,³⁸ který má podobu monumentálních božích muk.

³⁷ S tímto typem pomníku se můžeme setkat především v německém prostředí, kde jej ve vrcholu doplňovala plastika orla s rozepjatými křídly.

³⁸ Návrh pomníku pro Zálužice patří mezi rané práce Karla Wintera (1894–1969), mladého architekta, který na počátku dvacátých let působil jako asistent u svého učitele Arthura Payra na německé technice v Praze. Později přijal místo profesora na Státní průmyslové škole v Liberci, kam natrvalo přesídlil a kde vytvořil svá nejvýznam-

Obr. 9. Původní podoba pomníku padlým v Lubenci z roku 1923 od sochaře Johanna Adolfa Mayerla, nedatováno (po roce 1923).

Vedle tradičních konstrukčních materiálů jakými byly kámen, žula, pískovec a mramor se v meziválečném období začíná hojně užívat i umělý kámen běžný zejména v drobné funerální architektuře. Z umělého kamene byl vytvořen například pomník v Seménkovicích (1925) věnovaný majitelem místní cementárny nebo původní sochařská výzdoba pomníku v Telčích (1925).³⁹ Zkušenost dvou desetiletí exteriérového užívání umělého kamene však naznačila úskalí trvanlivosti a složitosti oprav tohoto materiálu, který již nebyl po druhé světové válce ke stavbě pomníků doporučován.

Základním ikonografickým symbolem, se kterým se můžeme na válečných pomnících setkat, je kříž. V německém pohraničí se jednalo především o tlapaté nebo dělové kříže, jehož podoba byla odvozena od rakouského vyznamenání tzv. Lipského kříže a německého Železného kříže. Českou veřejností byly tyto kříže ale vnímány jako tradiční německé a rakouské symboly, někdy až státu nepřátelské, přesto však byly v kontextu pomníkové architektury tolerovány. Kříž jako primární pietní symbol býval na pomnících často doprová-

nější díla. Je například autorem radnice v Jablonci nad Nisou. Jan STRNAD (et al.), *Jablonecká radnice 1931–1933. Příběh stavby architekta Karla Wintera*, Jablonec nad Nisou 2008.

³⁹ Původní sochařská výzdoba se do dnešní doby nedochovala.

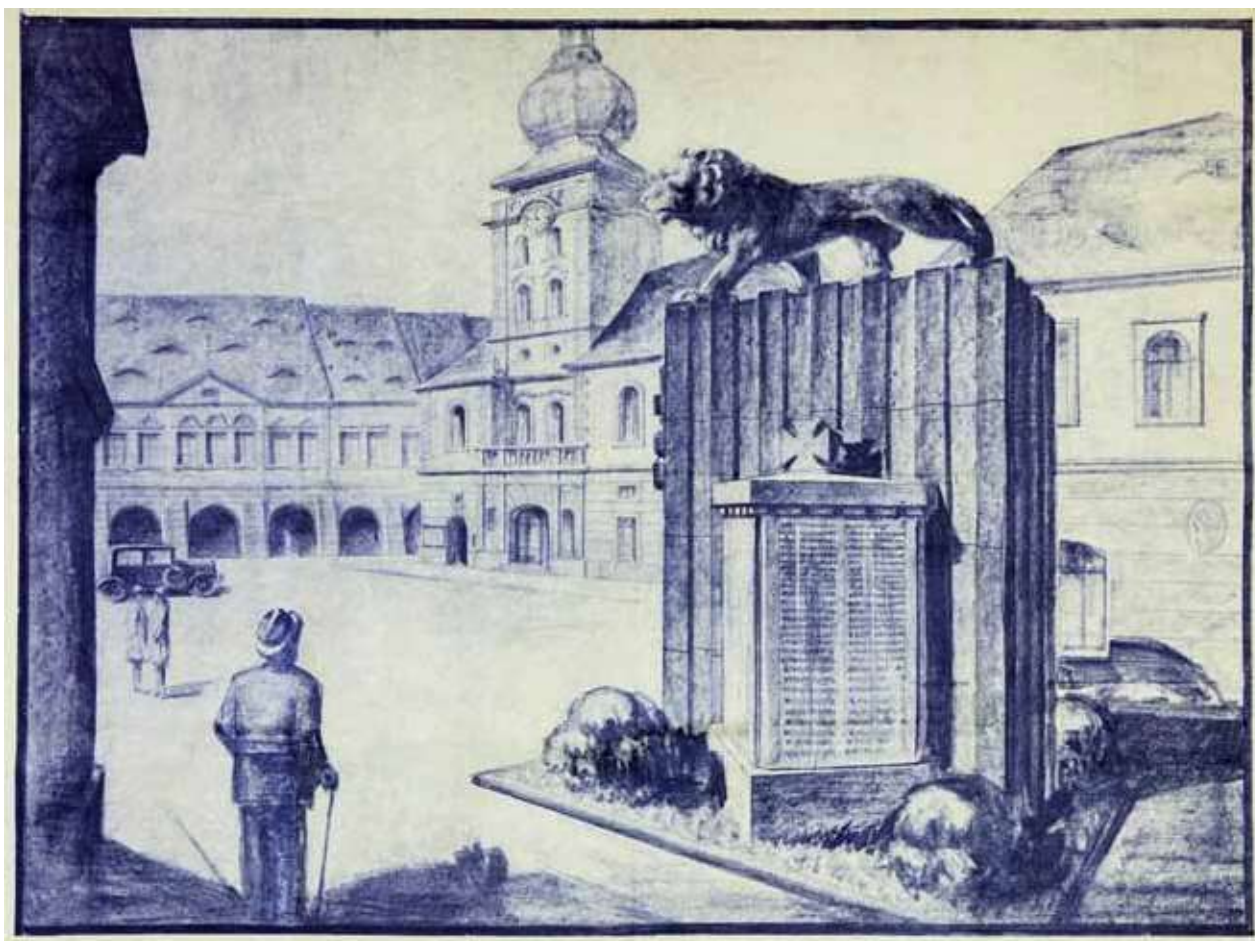

Obr. 10. Původní podoba pomníku padlým v Kryrech z roku 1926 od sochaře Johannese Watzala, nedatováno (po roce 1929).

zen palmovou ratolestí – symbolem čisté a mučednické smrti nebo vavřínovým věncem – symbolem hrdinství.

Figurální výzdoba doplňující náročněji provedené pomníky nejčastěji zachycuje postavu bojovníka v jedné ze tří podob – jako muže odcházejícího do války a loučícího se s rodinou, vojáka bojujícího (stojícího na stráží) a jako umírajícího hrdinu. Na Lounsku se u českých pomníků setkáme téměř výhradně se zobrazením francouzského legionáře (Vinařice, Toužetín, Třtěno, Černochoch, Nová Ves), voják v rakouské uniformě se zde objevuje zcela výjimečně, a to na pomníku v Zeměchách (1926) (**obr. 6–7**). Zásadní akcentování legionářského étosu plně konvenovalo s tehdejší mimořádným postavením legionářů v armádě, potažmo v celé české společnosti, kde byli vnímáni jako jeden z pilířů Československé republiky. Upřednostňování ve Francii bojujících legií odpovídá politické i kulturní orientaci meziválečného Československa na Francouzskou republiku. Není bez zajímavosti, že po vyhlášení protektorátu v roce 1939 byla většina legionářských soch z obavy před zničením sejmuta a ukrývána do konce války.

Svým ikonografickým programem se z české pomníkové produkce na Lounsku výrazněji vymyká monumentálně pojedený pomník padlým v Peruci (**obr. 8**) s dynamicky ztvár-

Obr. 11. Perspektivní návrh pomníku padlým v Žatci, nesignováno (Erhard Grimm), nedatováno (1930).

něným sousoším od sochaře Emanuela Kodeta⁴⁰ z roku 1922. Kodet zde vytvořil idealizovanou trojici slovanských bojovníků inspirovanou hrdiny z českých bájí, kteří symbolizující Porobu, Válku a vítězně Vzkříšení. Na tomto Kodetově díle lze názorně ilustrovat dobový patos, se kterým umělci usilovali o vyjádření zásadního okamžiku moderních dějin – zlomení poroby a národní vítězství.

Přestože se i u německých pomníků můžeme setkat s realistickým spodobněním postavy vojáka, jak tomu je například na pomníku v Břvanech (1925), je pro německou vzpomínkovou kulturu charakterističtější abstrahovanější, symbolické zobrazení válečníka. Vedle mýtického nahého hrdiny s mečem, štítem a přílbicí⁴¹ se v ikonografickém programu válečných pomníků objevuje také postava středověkého rytíře – symbolu křesťanské víry, mající své ideové zdroje také

⁴⁰ Sochař, malíř a grafik Emanuel Kodet (1880–1954), rodák z Pelhřimova, studoval na Odborné škole keramické v Bechyni, později na Uměleckoprůmyslové škole v Praze u prof. Suchardy a jeden rok v Římě. V průběhu dvacátých let vytvořil pomníky v Tursku (1922) a Hostomicích (1923) na Berounsku, Jiřicích na Pelhřimovsku (1926) a Dobříči u Prahy (1929). Vrcholem jeho tvorby je monumentální pomník Jana Žižky u Sudoměře z roku 1925.

⁴¹ Sochy tohoto typu se nacházely například na pomnících v Bílině (Hermann Zettlitzer, 1928), Mostě (Wilhelm Weiss, 1929), Chomutově (Wilhelm Weiss, 1928) nebo Děčíně (Hans Jäger, 1924). Žádná z těchto soch se do současnosti nedochovala.

v legendě o rytíři Rolandovi a eposu o Nibelunzích.⁴² Na Žatecku byla mohutná stylizovaná postava rytíře od sochaře Johannese Watzala⁴³ součástí pomníku padlým v Kryrech (1926) a kamenné mohyly u Lubence (1923) od významného německého sochaře Johanna Adolfa Mayerla.⁴⁴ Obě mimořádně kvalitní realizace však byly zničeny na konci druhé světové války (obr. 9–10).

Zástupnými symboly bojovníka, se kterými se můžeme na pomnících běžně setkat, jsou reálné nebo symbolické součásti vojenské výstroje. Obvykle se jedná o zobrazení přilby a tesáku, v symbolické rovině o meč, který je hlavním motivem

⁴² K problematice blíže: Stefan GOEBEL, *Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare*, Cambridge 2009.

⁴³ Teplický sochař Johannes Watzal (1887–1945) je autorem dvou válečných pomníků v Teplicích a pomníku v Radovesicích na Teplicku. Watzal byl absolventem teplické keramické školy a později studoval u Franze Metznera v Berlíně a Georga Wrby v Drážďanech. Během velké války se podílel na budování válečných hřbitovů v Haliči. Po válce působil na teplické keramické škole, kterou od roku 1943 vedl jako ředitel. Peter ROCHHAUS, *Künstlerlexikon Erzgebirge, Der Silberne Merkur, Architekten – Maler – Bildhauer*, Chemnitz 2017, s. 190.

⁴⁴ Chebský rodák Johann Adolf Mayerl (1884–1954) svou uměleckou dráhu zahájil jako žák keramické školy v Teplicích, později pokračoval ve studiu na pražské akademii u Josefa V. Myslbeka. Od roku 1924 působil ve Františkových Lázních a vytvořil více než dvě desítky válečných pomníků na rozsáhlém území Chebska a přilehlých regionů.

Obr. 12. Pomník padlým v Lištanech z roku 1922 zhotovený podle vzoru kamenickým mistrem Erazimem Sobeckým ze Solce, září 1922.

například pomníku padlým v Hlubanech. V případě pomníků německé provenience převládá typ přílby rakousko-uherské armády, tzv. rohatky. V prostoru s převahou česky hovořícího obyvatelstva se objevují rohatky také (Lenešice, Jimlín), ale zdařile jim konkuruje politicky vhodnější spojenecká přílba typu Adrian a její odvozeniny s charakteristickým středovým hřebenem (Vlčí, Cítoliby). Vojenskou výzbroj na pomnících dále zastupují dělové koule nebo oblíbené dekorativní sloupky ve tvaru dělových nábojnic.

Častou součástí ikonografického programu pomníkové architektury je motiv lva a orla. Lev bývá prezentován v rovině zemského symbolu, tedy lva s dvojitým ocasem, ale také jako prastarý symbol hrdinství, který byl pro obě národnostní skupiny společný. Lev se proto vyskytuje jak na pomnících české provenience (Černochoch, Telce, Vlčí), tak i na pomnících stavěných českými Němci (Žatec) (**obr. 11**). Oblíbeným motivem byl také lev vítězí, který například na pomníku v Lištanech z roku 1922, kde řvoucí lev stojí na hrudi zmírajícího dvouhlavého rakouského orla, zosobňoval odpoutání od rakouské monarchie (**obr. 12**). Ojediněle mohl úlohu lva převzít sokol odkazující na národně obrannou úlohu sokolské jednoty (Donín).

Velmi častá byla symbolika vlasti personifikovaná truchlící ženskou postavou nebo reálným vyobrazením domoviny

Obr. 13. Plaketa s portréty T. G. Masaryka a Woodrowa Wilsona na pomníku v Brodci z roku 1929 od Karla Babky, 2018.

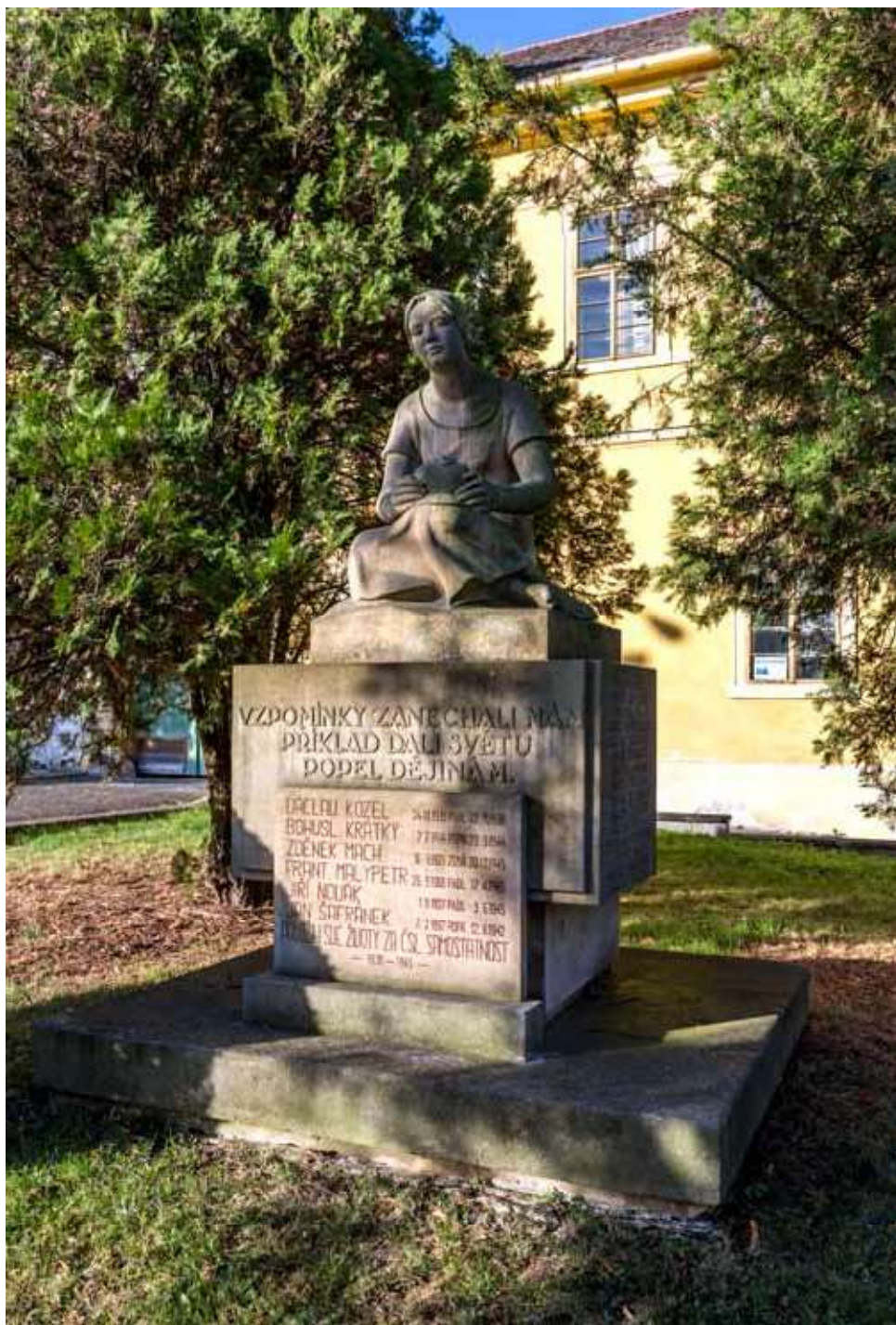
– například panoramatu Pražského hradu, který se objevuje v reliéfní podobě na pomnících v Lenešicích, Vlčí, Černochově nebo Jimlíně. Symbol národního osvobození od Rakouska mohl na pomnících zastupovat také portrét Tomáše G. Masaryka. Společně s americkým prezidentem Woodrowem Wilsonem je prezident Masaryk zachycen na pomníku v Brodci (1929) (**obr. 13**) a jeho portrét na plaketě od sochaře Karla Babky⁴⁵ doplňuje také pomník padlým v Košticích (1938).

Postava truchlící matky, opuštěné manželky nebo dívky padlého, stejně jako zobrazení opuštěných dětí – válečných sirotků, představují intimnější pojetí pomníku, kde heroická rovina válečné oběti ustupuje do pozadí a místo ní je akcentována osobní tragédie a žal. Tento typ pomníků je na Lounsku velmi bohatě zastoupen. Mezi kvalitní realizace patří pomník v Cítolibeč (1927) (**obr. 14**) se sochou truchlící ženy od sochaře Josefa Bílka⁴⁶ nebo pomník v Telcích (**obr. 15**) od sochaře F. Vytvara,⁴⁷ který původně doplňovaly dvě sochy

⁴⁵ Karel Babka (1880–1953) byl původní profesí kovomodelář, od roku 1912 působil v Rusku, kde také vstoupil do legií a zúčastnil se bitvy u Zborova. Později se stal velitelem sochařské dílny Čsl. legií a jedním z významných představitelů tzv. legionářského umění, po válce působil jako konzervátor Památníku osvobození. Babka je autorem řady plaket a medailí, bronzového reliéfu na legionářském pomníku padlým v Libochovicích (1937), ale také bronzové sochy legionáře z pomníku bitvy u Zborova v Blansku (1933), jejíž kopie se stala součástí dnes již neexistujícího pomníku zborovským hrdinům na pražském Spořilově (1937).

⁴⁶ Sochař Josef Bílek (1896–1977), rodák z Podhorního Újezda na Hořicku, bratr legionáře a akademického sochaře Františka Bílka, vzešel z okruhu hořické průmyslové školy. Po hořickém absolutoriu v roce 1917 studoval na Uměleckoprůmyslové škole v Praze u Bohumila Kafky a soukromě u Ladislava Kofránka. V průběhu třicátých let provozoval Bílek vlastní sochařský ateliér v Hořicích, kde také vyučoval na průmyslové škole. Je autorem početného fondu pomníků první i druhé světové války mimo jiné ve Smiřicích a Smidarech na Králověhradecku. Pomník v Cítolibeč je kopií Bílkovy starší práce z roku 1926 provedené pro obec Oslov na Písecku.

⁴⁷ Sochař F. Vytvar působil nejprve ve Zlonicích a později ve Slaném. Jeho první lounskou realizací je pomník padlým se sochou francouzského legionáře se lvem v Černochově (1924) a dále pomník v Telcích (1925) nebo pomníky ve Stradonicích (1925) a Uhercích (1928).

Obr. 14. Pomník padlým v Čítolibech z roku 1927 od sochaře Josefa Bilka, 2018.

truchlících dětí, chlapce klečícího v modlitbě před pomníkem a děvčátka přinášejícího květiny. Ikonograficky zajímavé jsou pomníky v Lenešicích (1921) a Jimlíně (1925) od kamenického mistra Václava Hartmana z Loun⁴⁸ s téměř identickými

Mezi jeho nejambicióznější práce patří zřejmě sousoší s francouzským legionářem na pomníku v Kněževsi na Rakovnicku.

⁴⁸ Václav Hartman patří mezi nejvýraznější kamenosochaře na Lounsku. Jeho díla jsou charakteristická dobře zvládnutým reliéfem a propracovanou symbolikou. Hartman je autorem pomníků v Lenešicích (1921), Třtěně (1921), Vršovicích (1922), Vlčí (1923), Jimlíně (1925), Nové Vsi (1926), Zeměchách (1926) a Oboře (1928).

reliéfy osiřelých dětí stojících u pohozené vojenské přilby, z níž stoupá válečný dým, ze kterého se v horní části pomníku vynořuje panorama Pražského hradu ozářené paprsky slunce. Ikonografický program lenešického pomníku navíc doplňoval, dnes již odsekaný symbol uvolněných okovů, představující vymanění českého národa z předválečné poroby (**obr. 16**).

Mezi umělecky progresivní realizace ovlivněné soudobým uměleckým cítěním, národním slohem i ozvuky českého kubismu lze zařadit pomníky v Chlumčanech a Hřivčicích (**obr. 17–18**) ze začátku dvacátých let zhotovené podle návrhů

Obr. 15. Původní podoba pomníku padlým v Telcích z roku 1925 od F. Vytvara, 19. červenec 1925.

profesora Emila Dufka.⁴⁹ V obou případech se jedná o pomník v podobě vysokého pískovcového pylonu zdobeného v horní části reliéfními znaky českých zemí a Slovenska a v dolní části nápisovými deskami se jmény padlých a datem vzniku republiky. Idea monumentu je popsána v pamětním spisu vydaném u příležitosti odhalení chlumčanského pomníku: „*Jest to vykičník, jímž padlí a všichni ve válce nedobrovolně trpící pro cizí zájmy žalují na cizácké tyrany, kteří v touze po světovládě vehnali národy v moře béd a utrpení, zároveň však pomník náš jest k obloze zdviženým pro výstrahu nám i budoucím, abychom se varovali všeho, co by naši dosaženou svobodu a samostatnost vzítí mohlo.*“⁵⁰

ZÁVĚR

Pomníky velké války stály jako celek do nedávné doby na okraji zájmu dějin umění a památkové péče. Ze sledovaného fondu válečných pomníků je kulturní památkou od roku 1958

⁴⁹ Emil Dufek (1877–1965), rodák z Chlumčan u Loun, studoval na Akademii výtvarných umění ve Vídni u architekta Friedricha von Schmidta a od roku 1912 působil v Hořicích na tamní C. k. odborné škole sochařské, kamenické a štukatéřské. Jeho jediným známým otiskem v rodném kraji jsou právě výše uvedené pomníky padlým. Vedle vlastní tvorby působil také jako konzervátor státní památkové péče a kurátor hořického muzea.

⁵⁰ VHU, evidence pomníků velké války, Lounsko, Chlumčany.

Obr. 16. Pomník padlým v Lenešicích z roku 1921 od Václava Hartmana, nedatováno (1921–1926).

pouze Kodetův pomník v Peruci. Samotný proces vzniku pomníků v českém vnitrozemí i v oblastech s převahou českých Němců je obdobný, pomníky zde vznikaly hlavně na základě iniciativy místních spolkových organizací. Obě skupiny zahrnují díla různé umělecké kvality, od běžné řemeslné produkce až po umělecká díla renomovaných autorů. Zřetelné odlišnosti můžeme ale vysledovat v ikonografické oblasti. V německém prostředí byla možnost veřejné nacionální prezentace z politických i legislativních důvodů omezená, proto zde byl pomník padlým vnímán zejména jako důstojná připomínka hrdinství a válečných obětí. Pro českou veřejnost však tyto monumenty představovaly výraznější prvek identifikace s novým státním zřízením a demonstrovaly její rozchod s předválečným režimem. Pomníky velké války zde tedy vedle pietní funkce přebírají i nacionálně identifikační roli pomníků 19. století a stávají se nedílnou součástí národní a kulturní prezentace první republiky.

Obr. 17. Pomník padlým v Hřivčích z roku 1924 od architekta Emila Dufka, 2017.

Obr. 18. Pomník padlým v Chlumčanech z roku 1922 od architekta Emila Dufka, 2017.